

літературою й філософією, активно долучався до творення нової естетичної парадигми в українській культурі...” (с. 28).

На с. 36 вміщені фото кореспондентів – М. М. Могилянського та І. Л. Шрага. На обкладинці - рядки з листа Могилянського до Шрага. Красивий, стрімкий почерк “старої школи”, як свідчення про людину з певних кіл соціуму, її розумовий та естетичний рівень. Можливо, почерк відбивав і певні риси яскравої мистецької натури героя, що згодом так натхненно була відображена в графічному портреті пензля Михайла Жука.

Загалом, видання листів Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага є вагомим джерелом не лише для дослідження регіональної історії, а й для відтворення безперервності процесу українського національного життя у взаємозв'язках його відомих представників. Як уявляється, рецензована збірка має бути корисною для науковців, викладачів, студентів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться громадсько-політичною історією України імперської доби та часів Великої революції, для тих, хто не байдужий до історії й буття славетних родин Чернігівщини.

Хотілося б, аби й надалі з'являлися подібні книжки з таким само високим рівнем обробки джерел і наукової інтерпретації інформації - коментуванням, примітками тощо. Маловідома ще цінна інтелектуальна спадщина М. М. Могилянського: проза, політична публіцистика, літературно-критичні статті, спогади, епістолярій чекають своїх дослідників і прочитання широким загалом. Такі видання - найвагоміший внесок у скарбницю національної культури, у справу відродження нації.

О. С. Гейда

### **[Рец.]: Тетеріна-Блохин Д. Історія української політичної еміграції в славних іменах.- Полтава-Мюнхен: видавець Шевченко Р.В., 2011. – Т.ІІ. – 414 с.**

Результати визвольних змагань та спроби розбудови незалежної державності 1917-1920 рр. українців дістали різну оцінку в зарубіжній та вітчизняній історіографії. Можна безкінечно продовжувати дискусії щодо результатів Української національно-демократичної революції, визначати позитивні та негативні наслідки відносно становища України під владою Російської імперії, або у порівнянні з досягненнями інших народів Центрально-Східної Європи, неможливо заперечити того, що Україна не здобула повноцінної державності. Не повною буде оцінка тих подій без врахування тоталітарного характеру більшовицької влади, її національної та соціальної політики, внаслідок якої загинули мільйони мешканців Радянської України.

В умовах диктатури та посилення русифікації, накладання заборони на національні ідеї, український патріотизм, велике значення у боротьбі за відродження української державності мала діяльність тієї частини учасників визвольних змагань, що виїхала на еміграцію до європейських та американських країн. В еміграції продовжувався розвиток національної ідеї, підводилися перші підсумки визвольних змагань та усвідомлення їх досвіду, згуртування українських сил, представлення світу українських проблем.

Автор рецензованої книги представляє інтелектуальну активну складову української діаспори. Професор Дарина Тетеріна-Блохин, доктор філософії, кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент УВАН, почесний академік АН ВШ України, очолює асоціацію “Українсько-Німецької співдружності” та окрім наукових досліджень займається громадською роботою, зміцненням німецько-українських наукових зв'язків, популяризацією наукового доробку української діаспори в Україні, Німеччині та інших зарубіжних країнах.

Книга пані Дарини представляє інтерес для українського суспільства тим, що автор зосереджує увагу на історії української політичної еміграції, у тому числі періодів “залізної завіси” та “перебудови”. Водночас безперечно цінним є відображення поглядів українських громадсько-політичних діячів діаспори на результати визвольних змагань, аналіз ними прорахунків державотворення, здобудків тощо, оскільки дослідження ґрунтується на спогадах та публікаціях діячів української діаспори, зокрема професора Юрія Бойка-Блохина.

Уявлення про книгу буде не повним, якщо не сказати кілька слів про нашого славного співвітчизника, політичного діяча та вченого. Професор Ю.Бойко-Блохин (1909-2002 рр.) народився у Миколаєві, брав активну участь у визвольних змаганнях періоду Другої Світової війни, подальшу боротьбу за українську державність продовжив вже в еміграції. Видатний вчений, теоретик, історик літератури, літературний критик, автор багатьох ґрунтовних досліджень творчості Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника, М. Хвильового, О. Ольжича, часто виступав організатором громадських та наукових інституцій української діаспори, що безперечно сприяло об'єднанню та консолідації її наукового та політичного потенціалу, тому звернення автора рецензованої книги до його спогадів є логічним та обґрунтованим.

Насамперед зазначимо, що автор цілком свідомий неможливості ґрунтовного висвітлення у повному обсязі усіх аспектів історії української політичної еміграції в межах однієї книги, тому це лише окремі її фрагменти та інформування про праці діаспорних вчених, які в Україні ще не набули поширення.

Гаслом передмови автора є широковідомий вислів “Без знань минулого немає майбутнього”, який важко заперечити. Автор цю істину перш за все адресує сучасній політичній еліті України: “Народ, провідна вества якого не вміє або не хоче користуватися з досвіду минулого, відстає в життєвій боротьбі, в своєму

історичному розвитку” [1, с. 8]. На думку автора, відсутність сильного лідера неагативно впливала на результативність визвольних змагань українців на попередніх етапах та продовжує перешкоджати розвитку вже незалежної української держави: “Немає у нас сильного провідника, який би стримав економічне, духовне, моральне падіння українського народу. Важкий економічний стан, енергетична блокада України і шантаж в очах Заходу, корупція, яка росте як на дріжджах, криміналітет, полонили всі області життя України, і вона стрімко падає в очах свого народу і народів Західного світу” [1, с. 10]. Нагадаємо, що ці враження про сучасну суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні належать представниці нашої діаспори із Мюнхена, тому цілком очевидно, що українське суспільство повинно окрім послідовної боротьби із корупцією нагально приступити також до покращення іміджу України в зарубіжному світі.

Перший розділ “Короткі штрихи історії української держави та боротьби її за незалежність” охоплює період від Київської Русі до 1920 р. На наш погляд, є певний дисонанс між назвою розділу та його змістом, оскільки складається враження, що автор не ставила за мету зробити детальний опис історичних процесів, натомість увага здебільшого зосереджена на україно-російських стосунках очевидно з метою окреслення підґрунтя національно-визвольної боротьби українців. Не вдалося автору також уникнути неточностей фактологічного характеру, зокрема, татарську перемогу над київським військом XIII ст. автор локалізує на Каялі, хоча битва відбулася на річці Калка, а власне битва на Каялі відноситься до кінця XII ст. і відома широкому загалу із поетичного давньоруського твору про похід князя Ігоря на половців. Втім, цей розділ не є ключовим, у результаті автор досягла поставленої мети та висвітлила суперчливість україно-російських стосунків: “Справді, протягом 356 років Москва затратила львину силу на поборення визвольних змагань українського народу за його визволення. Шовіністична і дика політика росіян привела до того, що Росія не могла витворити якоїсь шляхетної концепції, яка давала б її народам згуртованість і бажання мирно жити разом, як це зуміла британська сім'я народів” [1, с. 19].

У підрозділах присвячених Національно-демократичній революції та державотворенню 1917-1920 рр. Д. Тетеріна-Блохин з метою аналізу причини їх поразки залучає широке коло документів, спогадів українських та радянських діячів. До осмислення процесів того періоду вчена підходить з позиції концепції національної еліти. На думку автора, тогочасна українська еліта не була готовою до самостійного дежавотворення та виконання функцій керування нацією. Водночас порівняння із проводом більшовиків дозволяє їй деталізувати характеристики українського проводу: “Більшовики, що захопили владу, також не мали ніякого досвіду у будівництві держави. А натомість мали в головах утопічні плани. А ще гірше, вони розстрілювали сотнями тисяч російську еліту та опиралися на низи” [1, с.37]. Таким чином, революційний романтизм та ідеалізм українського проводу не міг протистояти злочинній агресивній наступальній тактиці більшовиків, незважаючи на те, що не мали державотворчого досвіду як українці, так і більшовики.

На думку автора, один із основних прорахунків українського проводу національно-демократичної революції полягав у відданості ідеалам федералізму, що завадило їм використати потужну силу масштабного повстання населення України [1, с. 40]. Негативно оцінює автор поширення ідей М. Драгоманова серед українського проводу, тому що під впливом його ідей вони “... Мали роздвоєнну душу, роздвоєну між соціалістично-революційною романтикою й національно-державною дійсністю” [1, с. 40].

Більшість українських дослідників вказують на те, що істотно ослаблювало українську еліту періоду державотворення 1917-1920 рр. відсутність єдності та гострі суперечки між ними. Автор даної книги також наголошує на цьому недоліку українського проводу, вона емоційно звинувачує українських діячів початку XX ст. у нездатності порозумітися та виступити згуртованою силою: “Однією з причин нашої національної катастрофи 1917-1920 рр. була не достатня єдність наших політичних і військових сил. Наприклад, серед найбільшої небезпеки нашої державності 1919 року в самому місті Кам'янці було два уряди (Наддніпряньський і Галицький), дві армії, дві політики, дві дипломатії. Це було однією з основних причин нашої катастрофи. Коли б була дійсна соборницька єдність між нами, то напевне Україна виборола б собі Державну незалежність, і український народ не мусив би пізніше покласти мільйонні жертви через російський большевицький терор, від голоду та на далеких сибірських заслань. Відсутність політичної єдності зруйнувало наш регулярний фронт восени 1919 року і привело Українську державність до руїни” [1, с. 67]. Дослідниця постійно звертається до сучасних українських політиків, закликає їх врахувати той політичний досвід та недопустити втрати державності України із-за розколу сучасних політичних сил.

В окремому підрозділі автор розглядає Зимовий похід армії УНР (грудень 1919 – травень 1920 рр.), його труднощі, бойовий шлях, причини поразки та надає йому великого значення, оскільки ця військова операція на думку вченої не тільки продовжила боротьбу УНР на півночі, а також виконала функцію пропаганди державності України як серед українського населення так і закордоном [1, с.66].

Д. Тетеріна-Блохин переконана у завойовницькому характері приходу більшовиків на територію України. Цей висновок вона обґрунтовує фактами із більшовицьких документів, спогадів українських та російських діячів [1, с.43-48].

Автор книги наголошує на негативних тенденціях та наслідках для України влади гетьмана П. Скоропадського у другому розділі “Гетьманська Україна. Влада Павла Скоропадського та його оточення”. Підґрунтям для таких висновків стала кадрова та соціальна політика гетьмана, адже за його влади в державних органах влади провідні посади посіли колишні чиновники Російської імперії, переважно неукраїнці, а також відбулося повернення жорсткої експлуатації населення: “Це була влада неприховано класова. А так як український народ протягом своєї історії втратив вищі верстви суспільства на користь Польщі і Росії, то й національний характер влади поміщиків і капіталістів під історичною українською назвою – Гетьманщини – був неукраїнський” [1, с.83]. Разом з тим, автор оминає увагою національно-культурну політику гетьмана, зміни в економічній та зовнішньополітичній сферах України.

Після встановлення радянської влади в Україні визвольні змагання не припинилися, але вже інтенсивно відбувалися за межами СРСР. Визначним українським політикам та їх діяльності за кордоном автор присвятила третій розділ книги *“Визначні українські політичні особистості української національно-визвольної боротьби в Україні і на еміграції”*.

Огляд діяльності української політичної еміграції відкриває характеристика особистості Симона Петлюри, оскільки дослідниця вважає його епохальною постаттю, символом визвольних змагань 1917-1920 рр. Російський більшовизм вбачав в його особі велику небезпеку для себе, тому його ім'я використовувалося радянськими ідеологами як синонім мазепінщини.

Продовжує когорту нескорених українських борців за українську незалежність Євген Коновалець. Автор робить особливий наголос на значенні його організаційної роботи. Широкому загалу Є. Коновалець відомий перш за все як організатор створення ОУН у 1929 р., але цій події передувала напружена праця спрямована на розгортання підпільної діяльності, об'єднання українських сил. Він не обмежився українською еміграцією Європи та відвідав Північну та Південну Америки, де ініціював створення Українських стрілецьких громад, Організацію Державного Відродження України в США та Українського Національного Об'єднання в Канаді. Високу оцінку автор дає також діяльності Андрія Мельника та Олега Кандиби-Ольжича.

Д. Тетеріна-Блохин постійно загострює увагу на негативних наслідках розбіжностей та глибоких конфліктах між групами українських політичних діячів еміграції. Вона цілком правомірно засуджує ці явища та неспроможність об'єднати зусилля, що безумовно послаблювало українські сили у досягненні для спільної для всіх мети відродження української державності. Не вдалося консолідувати зусилля і уникнути розколу напередодні Другої світової війни, в роки війни, а також у повоєнний період.

Після перемоги у Другій світовій війні СРСР розширив географію політичного впливу в Європі, доволі швидко відновив народне господарство, що визначило на тривалий час нову геополітичну ситуацію. У той час важко було уявити навіть у найвіддаленішій перспективі, що похитнуться позиції Радянського Союзу, який міцно охороняв кордони, як у географічному так і у ментальному розумінні, та “мертвою хваткою” тримав усі республіки, у тому числі Україну. Проте після розгрому українського визвольного руху у повоєнний період та зміцнення СРСР українська еміграція не втратила надію та продовжила свою діяльність в умовах “залізної завіси”.

Автор підкреслює, що у цей період перед українською діаспорою також повстало завдання збереження української ідентичності та культури власне українських емігрантів. Важливе значення для запобігання асиміляції українців закордоном мала організація Світового Конгресу Українців [1, с.175].

Українські політичні діячі докладали багато зусиль для звернення уваги світової громадськості на українські проблеми, наприклад, у 1968 р. у Тегерані на конференції Міжнародної Комісії прав людини Д. Квітковський та Я. Мусянович розповсюджували документи про режимні утиски в Україні та нехтування елементарними правами людини [1, с.181].

Важко переоцінити підтримку української еміграції українських шестидесятників та дисидентів друком матеріалів у видавництвах Праги та США. З великим оптимізмом та надіями зустріла діаспора свідчення посилення дисидентського руху в УРСР на початку 80 рр. XX ст., незважаючи на те, що негативні тенденції в середовищі еміграції наростали, зокрема, у 1983 р у звітній доповіді Х ВЗУН в Гамільтоні звучала втомата: “Причинами розхолодження та занепаду активності еміграції були старіння еміграції, асиміляція молоді, брак припливу свіжих сил з України” [1, с.183].

Важливою формою боротьби української еміграції безумовно була їх наукова діяльність, історичні дослідження питань, що суворо заборонялися в радянській історіографії. Зарубіжні історики збирали матеріали, досліджували та обговорювали проблеми репресій та голодоморів, організували заходи вшанування пам'яті загиблих, що сприяло формуванню саме національної історичної пам'яті на противагу нав'язаної радянської історичної схеми, а також ознайомлювала світ із злочинами комуністичного режиму проти українців.

Четвертий розділ *“ОУН на еміграції в воєнні та післявоєнні роки”* Д. Тетеріна-Блохин присвятила діяльності ОУН та її визначним представникам, таким як, С.Бандера, А.Мельник, О. Сенік-Грибівський, М. Сціборський, Я. Барановський, Р. Сушко.

Ми вже неодноразово підкреслювали, що автор невпинно засуджує розкол українських національних сил. Ця болюча тема емоційно проходить червоною ниткою через усі матеріали, викладені у представленій книзі. Автор визнає природність наявності різних поглядів, але водночас наполягає на необхідності у переломні моменти знайти сили для узгодження дій задля спільної мети. Безумовно, заперечити автору неможливо, проте готовність йти на компроміси, які є підґрунтям консолідації та об'єднання різних течій, вимагається від усіх учасників процесу.

На думку автора, розкол ОУН напередодні Другої світової війни спричинила позиція С. Бандери та його діяльність. Негативно оцінює також акт проголошення Української державності у червні 1941 р., характеризує його як політичну безграмотність та безвідповідальність [1, с.236-245]. На жаль, представлений матеріал не дає нам можливість сформулювати чітке уявлення про позицію А. Мельника, його діяльність та роль у розколі національних сил, спробам протидіяти загостренню конфлікту, оскільки, як ми вже зазначили, об'єднання можливе за умови готовності до компромісів усіх сторін.

Попри те, що Д. Тетеріна-Блохин в цілому негативно оцінює наслідки діяльності С.Бандери, вона високо його оцінює як відданого борця за українську державність: “Доля йому не стелилася трояндами шляху, а колючим терням, по якому він ішов не зупиняючись до своєї мети. Важке життя, але шляхетне й суворе, як сама епоха українських визвольних війн, було у С.Бандери” [1, с.262].

Цікавими є матеріали, що висвітлюють діяльність ОУН у повоєнний період. Активною науковою, громадською та політичною діяльністю займався професор Ю.Бойко-Блохин, який з 1945 р. проживав в Мюнхені. Завдяки відданню ідеї української державності особистостям, зарубіжний політиком дізнавався про утиски національних прав українців, переслідування її політичних діячів, що інколи було вкрай складно, оскільки в уявленні навіть крупних європейських політиків не було чіткого усвідомлення різниці між росіянами та українцями. Наприклад, у 1973 р. на партійному з'їзді християнсько-соціальної унії, керівної партії Баварії, у доповіді голова партії та Міністр-Президент Баварії Й.Штрауса назвав російськими емігрантами вбитих Л. Ребета та С. Бандеру. Професор Ю.Бойко-Блохин написав пану Й.Штраусу листа, у якому пояснив, що названі ним політики були українцями, які боролися проти російського імперіалізму. Між українським професором та німецьким політиком встановилися тривалі тісні стосунки [1, с.294].

Професор також популяризував українську літератури в німецькому суспільстві через опубліковані у крупних виданнях Німеччини статті про українських письменників та їх творчість, зокрема, про роман "Собор" О.Гончара [1, с.315-316]. Крім того, з його ініціативи та наполегливої діяльності у місті Бад Емс встановлено табличку про заборону української мови в Російській імперії: "У цьому домі підписав 30 травня 1876 року цар Олександр II указ про заборону і кару за використання української мови. Доказом життєвої сили своєї культури встановлює українська спільнота цей пам'ятник. Бад-Емс, 1976. Світовий Конгрес Вільних Українців".

Книга Д.Тетеріної-Блохин містить додатки із роботами професора Ю.Бойка-Блохина, З.Городиського, В.Мартинця та світлинами.

Сподіваємося, що рецензована книга, яка представляє доробок української діаспори, зацікавить вітчизняний науковий загал та стане в нагоді дослідникам, студентам і всім, хто цікавиться історією української еміграції.

***Т. В. Винарчук***

### **[Рец.]: Слободян Н.В. Сполучені Штати Америки та Російська Федерація в Перській затоці: союзники – суперники : Монографія / Наталія Володимирівна Слободян. – Київ : "Поліграфія плюс", 2014. – 396 с.**

На початку ХХІ століття, в умовах глобалізації всіх сфер суспільного життя, воєнно-стратегічне домінування займає другорядну позицію у переліку інструментів геополітичного домінування. На сьогоднішній день головною складовою глобальної гегемонії є конкурентоспроможність національних економік, енергетична незалежність та здатність держави протистояти зовнішньополітичним викликам і загрозам. Основну могутність світових центрів сили складає людський, фінансовий, енергетичний та військовий ресурси. Нині не один рік триває геоекономічна та геополітична конкуренція між Сполученими Штатами та Російською Федерацією у багатьох регіонах світу, зокрема близькосхідному, на території країн СНД та держав Європейського Союзу. Втім, конкурентна взаємодія вказаних самодостатніх акторів міжнародних відносин у Перській затоці у вітчизняній історіографії вперше стала предметом ґрунтовного та комплексного вивчення в монографії Н.В. Слободян "Сполучені Штати Америки та Російська Федерація у Перській затоці: союзники – суперники".

У книзі Н.В. Слободян означена проблематика розглядається у трьох основних вимірах: системність – антисистемність, центр – периферія та універсальність – односторонність. Також у монографічному дослідженні авторкою зроблена спроба поєднання статичного і динамічного методів дослідження. Статичний компонент представлено аналізом концептуальних та доктринальних основ зовнішньої політики Сполучених Штатів та Російської Федерації, а динамічний компонент відображено аналізом процесів і явищ на регіональному рівні: геополітика та геоекономіка регіону, "демократизація Великого Близького Сходу", радикалізація ісламу тощо.

Досліджуючи геополітичні параметри регіону, окрім економіко-географічної характеристики означених держав, дослідниця звернулася до вивчення змісту понять "Перська затока", "Близький Схід", "Середній Схід" та "Великий Близький Схід". Зокрема, авторкою зроблено припущення, що у політичний лексикон концепт "Великий Близький Схід" введений американським президентом Дж.Бушем-ст. не випадково, а з метою "замінити цивілізаційне поняття "ісламська цивілізація" політико-географічним визначенням "Великий Близький Схід" (с.18), що дозволило Сполученим Штатам у найближчій перспективі розширити межі національних інтересів у означеному регіоні. Далі авторка справедливо зазначає, що "у другій половині ХХ століття концептуальне бачення аналітиками та експертами СРСР і США ролі та значення держав Перської затоки на карті світу і в системі міжнародних відносин в основних положеннях співпадало. Потрібно підкреслити, що Москва і Вашингтон традиційно розглядали цей регіон, як стратегічно важливий плацдарм з геополітичної точки зору" (с.69-70). А вже в перше десятиліття 2000-х років регіон Перської затоки перетворився на жорстку конкуренцію між обома світовими лідерами, зокрема за такими напрямками як